JofEL/TDD

JOURNAL OF ENDANGERED LANGUAGES

TURKIC LANGUAGES

TEHLİKEDEKİ DİLLER DERGİSİ

TÜRK DİLLERİ

Issue/Sayı 12, Volume/Cilt 8, Winter/ Kış 2018

ISSN: 2148-130X

ENDANGERED LANGUAGES

Мария Д. Чертыкова

Андрей Д. Каксин

The Siberia issue II

EDITORS

Абдуллаева Ф.Э.
Семантическое пространство терминов родства на примере концепта «мать» в китайском, русском, азербайджанском и телеутском языках

Алмадакова Н.Д., Алмадаков Э.А.
Термины родства по браку в улаганском диалекте теленгитского языка в сопоставлении с тюркскими языками Южной Сибири

Арбачакова Л.Н.
Разные миры в шорском эпосе

Озолиня Л.В.
К вопросу о статусе категории поссесивности: морфологическая или морфо-синтаксическая? (на материале тунгусо-маньчжурских языков)

Ильина Л.А.
К исследованию глагольной категории засвидетельствованности в самодийских языках

Каксин А.Д.
О типах языков по способам выражения эвиденциальности и миративности (на материале хантыйского и хакасского языков)

Уртегешев Н.С.
Калмаков язык

Цыренов Б.Д.
Научная проблематика ранней бурятской переводной лексикографии

Photo © TÜRKSOY
Cover Design © SüerEker

Indigenous Languages of Siberia II
Языки коренных народов II
Sibirya'nın Yerli Dilleri II

Süer Eker & Ülkü Çelik Şavk

E-Dergi/E-Journal: http://www.dergi.tehlikedekidiller.com

Webmaster: Tolga Çakmak

TEHLİKEDEKİ DİLLER DERGİSİ-TÜRK DİLLERİ (TDD)

JOURNAL OF ENDANGERED LANGUAGES- T URKIC LANGUAGES (JOFEL)

Cilt/Volume 8, Sayı/Issue 12, Kış/Winter

Yılda iki kez yayımlanan, az konuşurlu Türk toplulukları ve komşu/akraba topluluklarla ilgili dilbilim, toplumdilbilim, antropoloji ve kültüroloji yazılarına açık uluslararası hakemli elektronik dergi. Dergimize gönderilen makalelerin özgün ve yayımlanmamış olduğunu garanti etmek yazarların sorumluluğundadır.

An international peer-reviewed and bi-annual e-journal publishing linguistic, sociolinguistic, anthropological and culturological studies on the lesser spoken languages of the Turkic and related communities. It is the authors' responsibility to ensure that submitted manuscripts are original and unpublished.

Yayım Dilleri/Publishing Languages

Türkçe, İngilizce (Rusça, Türk dilleri)/Turkish, English (Russian, Turkic Languages)

İletişim/Contact

suereker@yahoo.com

www. tehlikedekidiller.com

www.dergi.tehlikedekidiller.com

Yayım Kurulu/Editorial Board

Süer EKER • Ülkü ÇELİK ŞAVK • Tolga ÇAKMAK

İngilizce Yayımcısı/English Editor

Sabri KOÇ

Rusça Yayımcısı/Редактор русского языка

Кенуль АЛИЕВА

Danışma Kurulu/Advisory Board

Ali ASKER • Ingeborg BALDAUF • Çiğdem BALIM • Yuliya BLETSKA • Aziyana BAYIR-OOL • Daniel CHATHAM • Mariya D. ÇERTIKOVA • Han Woo CHOI • Magripa ESKEYEVA • Éva Á. CSATÓ JOHANSON • Juliboy ELTAZAROV • Jale GARİBOVA • Arienne DWYER • K. David HARRISON • Henryk JANKOWSKİ • Lars JOHANSON • Birsel KARAKOÇ • Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL • Bayarma KHABTAGAEVA • Andrey D. KAKSIN • German KİM • Hyo-Joung KIM • Éva KİNCSES-NAGY • Fatih KİRİŞÇİOĞLU • Sergey KLYAŞTORNIY • +Dmitriy MİHAYLOVİÇ NASİLOV† • Irina NEVSKAYA • Ajana OZONOVA • Marzanna POMORSKA • Valentin IVANOVİÇ RASSADIN† • Elisabetta RAGAGNIN • Gulgaysha SAGİDOLDA • Semih TEZCAN☾ • Abdurishid YAKUP • Gülsüm KİLLİ YILMAZ

Sayfa Tasarımı/Mizanpaj/Page Design

Süer EKER

Kapak Tasarım/Cover Design

Süer EKER

Kapak Fotoğrafı/Cover Photograph

© TÜRKSOY

Logo Tasarım/ Logo Design

Emre ALK

Webmaster

Tolga ÇAKMAK

Sayfa Düzeni

İbrahim İpek

© Her hakkı saklıdır/ Copyright 2012 - 20 17 T DD/ JofEL

Bu dergideki yazılardan kaynak göstermek koşuluyla yararlanılabilir.

Any of the published articles made use in this journal should be cited.

©Sahibi

Süer Eker & Ülkü Çelik Şavk

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

Андрей каксин **Мария чертыкова** Andrey Kaksin Mariya Chertykova	**От редакторов**	**iii**
	Сöс алны	**vii**
	From editors	**x**
	Yayımcılardan	**xiii**
Абдуллаева Ф.Э. Abdullaeva F. E.	**Семантическое пространство терминов родства на примере концепта «мать» в китайском, русском, азербайджанском и телеутском языках**	**1**
	Semantic space of terms of kinship by the example of the concept "mother" in Chinese, Russian, Azerbaijani and Teleut languages	
	Çin, Rus, Azeri ve Teleüt dillerinde ‘anne’ kavramının örneğiyle akrabalık terimlerinin semantik alanı	
Алмадакова Н.Д. **Алмадаков Э.А.** Almadakova N.D. Almadakov E.A.	**Термины родства по браку в улаганском диалекте теленгитского языка в сопоставлении с тюркскими языками Южной Сибири**	**9**
	Terms of kinship in marriage in the Ulagan dialect of the Telengits language in comparison with the Turkic languages of Southern Siberia	
	Telengit dilinin Ulagan değişkesinde evlilikte Güney Sibirya'nın Türk dilleriyle karşılaştırılmalı akrabalık terimleri	
Арбачакова Л. Н. Arbachakova L. N.	**Разные миры в шорском эпосе**	**19**
	Different worlds in the Shor epic Şor destanındaki farklı dünyalar	
Озолиня Л.В. Ozolinya L. V.	**К вопросу о статусе категории поссесивности: морфологическая или морфо-синтакси-ческая? (на материале тунгусо-маньчжурских языков)**	**33**
	To the question of the status of the category of susceptibility: morphological or morpho-syntactic? (on the material of the Tungus-Manchu languages)	

	Duyarlılık kategorisinin durumu sorusu: morfolojik veya morfo-sözdizimsel? (Tunguz –Mançu dilleri malzemesi çerçevvesinde)	
Ильина Л. А. Ilyina L. A.	**К исследованию глагольной категории засвидетельствованности в самодийских языках**	**45**
	To the study of the verbal category of attestation in Samoyedic languages	
	Samoyed dillerinde kanıtsallığın sözel kategori araştırması	
Каксин А.Д. Kaksin A.D.	О типах языков по способам выражения эвиденциальности и миративности(на материале хантыйского и хакасского языков)	**55**
	On the types of languages according to the ways of expressing evidentiality and peace (on the material of the Khanty and Khakass languages)	
	Kanıtsallık (Evidentiality) ve Zihinsel Şaşkınlık ve Hazırlıksızlık (Mirative) (Hantıy ve Hakas dillerinin malzemesi üzerinde”)	
Уртегешев Н.С. Urtegeshev N.S.	**Калмаков язык**	**65**
	Kalmakov language	
	Kalmak Dili	
Цыренов Б.Д. Tsyrenov B.D.	**Научная проблематика ранней бурятской переводной лексикографии**	**97**
	Scientific problems of early Buryat lexicography	
	Erken Buryat sözlükyazımının bilimsel sorunları	

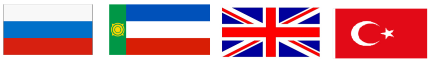

ОТ РЕДАКТОРОВ

АНДРЕЙ КАКСИН & МАРИЯ ЧЕРТЫКОВА

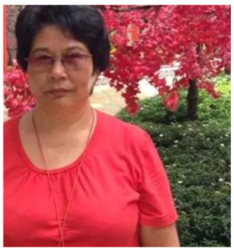

На территории Сибири распространены десятки языков, принадлежащих к разным языковым семьям: тюркской, монгольской, уральской, тунгусо-маньчжурской. Под термином «языки коренных народов Сибири», как правило, воспринимаются языки малочисленных народов, находящиеся под угрозой исчезновения. Среди них имеются и языки, на которых говорят сотни тысяч представителей, это якутский, бурятский и тувинский языки. Сохранение и развитие языков в условиях глобализации и доминирования других языков в качестве коммуникативного средства становится актуальной проблемой, которая в настоящее время волнуют многих специалистов в области образования и науки.

Однако, несмотря на проблемы современной языковой ситуации, эти языки имеют богатую историю, отмеченные многими известными учёными. Настоящий выпуск Журнала посвящен различным вопросам лексики и грамматики сибирских языков. В ряде статей исследуются также проблемы лингвистической типологии (при сопоставлении, в частности, агглютинации и флексии как двух основных способа оформления словоформы). Мировоззренческие особенности тюркских народов на примере шорских героических сказаний отражены в статье **Л.Н.Арбачаковой «Разные миры в шорском эпосе»**. Легенды и героические сказания, как жанры устного народного творчества, передавались из поколения в поколение, воспитывая в подрастающем поколении доброту и любовь к своему народу и родине. Тюркские народы Сибири всегда с почтением и уважением относились к сказителям – кайчы. Однако в современной жизни сказительная традиция находится под угрозой исчезновения. В своей статье Л. Н .Арбачакова анализирует эпические тексты, а также неопубликованные записи, собранные от современных шорских *кайчи*.

Как известно, термины родства относятся к общетюркскому лексическому пласту, основная база данного фрагмента лексической системы имеет древнетюркские основы. Теме терминов родства на примере концепта **«мать»** посвящена статья **Ф.Э. Абдуллаевой**, выполненная в сравнительном аспекте на материале китайского, русского, азербайджанского и телеутского языков. Телеутский язык, распространенный

на юге Кемеровской области, является исчезающим тюркским языком, по переписи 2002 года, на нем говорят 2650 человек. Анализируя лексему «мать» в разноструктурных языках, автор выявляет специфику национально-мировоззренческих ценностей, отмечая, что «для телеутов, как и для других народов, значимыми и ценными являются семья, род, клан. Собираться вместе и отмечать традиционные праздники – не что иное, как возвращение к своему прошлому, истокам и укрепление национального самосознания».

Тему терминов родства продолжают в своей статье **Н.Д.Алмадакова и Э.А.Алмадаков**, описывая данный фрагмент лексики с точки зрения брачных отношений на материале улаганского диалекта теленгитского языка в сопоставлении с тюркскими языками Южной Сибири. Авторы статьи в ходе сравнительно-сопоставительного анализа выявили, что лексический пласт улаганского диалекта, представленный терминами родства по браку, обнаруживает сходства с чуйским диалектом теленгитского языка, но с алтай-кижи диалектом, алтайским литературным языком и другими тюркскими языками обнаруживает как сходства, так и различия.

Статья **А. Д. Каксина называется «О типах языков по способам выражения эвиденциальности и миративности (на материале хантыйского и хакасского языков)».** В ней обосновывается важнейшая роль особых слов, частиц и специальных грамматических маркеров в выражении эвиденциальности и миративности. Подчеркивается, что в любом языке эти языковые единицы со специфическим оценочным, характеризующим и эпистемическим зарядом играют незаменимую роль в выражении указанных значений. В примерах представлен материал двух агглютинативных языков – хантыйского и хакасского. Более конкретно – анализируются средства выражения семантико-грамматических категорий эвиденциальности и миративности, в частности – формы категории глагольного наклонения и тяготеющие к ним частицы и другие служебные слова. Одним из важных является положение о том, что хакасский язык, как и любой другой тюркский, можно считать эталонным в типологическом отношении: искомые значения выражаются сложной системой глагольных и глагольно-именных форм. В хакасском языке есть, конечно, и лексические, и интонационные средства, но нет специализированной глагольной формы, которую можно было бы назвать формой наклонения (наподобие *эвиденциалиса* в хантыйском языке). Зато в нем представлено много других форм сказуемого (по большей части – аналитических), с помощью которых всегда и выражаются эвиденциальные и миративные значения.

Категории эвиденциальности, но на материале самодийских (ненецкого и селькупского) языков же посвящена статья **Л.А.Ильиной «К исследованию глагольной категории засвидетельствованности в самодийских языках».** Автор особое внимание обращает на наличие в самодийских языках субкатегории чувственной засвидетельствованности с оппозицией граммем, указывающих на зрительное / не зрительное (слух, обоняние, осязание) восприятие реальных ситуаций, что является, по мнению автора, главным индикатором глубокой древности глагольной категории засвидетельствованности в этих языках. В исследуемых языках Л.А.Ильина выявила и глагольные граммемы и оппозиции ментально-вербальной засвидетельствованности, указывающие источники сведений: сообщение (пересказ); умозаключение

(инференциальность), личная память (прошлый опыт говорящего). Особо выделена противопоставленность граммем личная память / пересказ как один из вариантов реализации центральной категориальной оппозиции прямой / косвенной засвидетельствованности.

В статье **Ларисы В. Озолиня, на материале тунгусо-маньчжурских языков, ставится вопрос о статусе категории посессивности: морфологическая или морфо-синтаксическая?** Интересен ход рассуждений автора, ставящего на первый план функционирование сложных синтаксем, в составе которых аффиксы искомой категории только и находят релевантное воплощение. Выводы заключены в следующих положениях. «Категория поссесивности или притяжания находит свое выражение исключительно в синтаксической структуре – притяжательной конструкции, второй член которой – определяемое – реализует свои атрибутивные отношения с первым членом – определением – при помощи оформления последнего притяжательными суффиксами. Использование притяжательного суффикса (личного или возвратного, 1-го, 2-го или 3-го лица) определяется грамматическим статусом первого члена конструкции: собственно имя существительное, причастие-существительное, личное местоимение-существительное, несамостоятельное притяжательное местоимение или возвратное местоимение. Прономинативное определение, независимо от статуса: личное или возвратное, в тунгусо-маньчжурских языках регулярно допускает элиминацию, поэтому определяемое выступает, на первый взгляд, как личная или возвратная грамматическая форма. По этим основаниям посессивность достаточно часто квалифицируется как категория морфологическая, но фактически является категорией морфосинтаксической, так как реализуется только в составе синтаксической структуры».

Особый интерес представляет статья **Н.С. Уртегешева «Калмаков язык». Калмаки** – исчезающий тюркскоязычный народ в Кемеровской области, по происхождению связанный с телеутами и ассимилирующийся, в основном, среди татар и русских. Автор статьи даёт краткую историческую справку о калмаках, а также сведения об их современном положении и относительной близости к другим народам. В настоящее время число носителей языка осталось не больше 20 человек. Статья построена на основе фонетического, грамматического и лексического анализа материала, собранного автором от представителей старшего поколения. Учитывая то, что язык калмаков системно не изучен, данная статья может претендовать на статус отдельного грамматического раздела тюркского языкознания.

В статье **Бабасана Д. Цыренова «Научная проблематика ранней бурятской переводной лексикографии»** освещаются важные вопросы, связанные с преемственностью лексикографических традиций. В частности, в данной статье рассматриваются проблемы первых переводных словарей бурятского языка. Анализ показывает, что ранняя бурятская переводная лексикография, опираясь на практический опыт русской лексикографии, сделала первые уверенные шаги. Далее, автор полагает, что в целом проблематика двуязычной (переводной) лексикографии достаточно хорошо освещена в научной литературе, и перечисляет хорошо изученные проблемы, среди которых : состав словника, разграничение значений многозначного слова, гомогенной омонимии и полисемии, вопросы включения специальной лексики,

конверсивно образованных слов, эквивалентности входного и выходного слов, грамматической и фонетической характеристики заголовочной единицы, некоторые другие. Статья завершается следующими положениями: «… первыми крупными лексикографическими источниками в большинстве национальных (малых) языков являются переводные словари. Этот же тезис подтверждается и в отношении бурятского языка, первыми изданными словарями которого стали именно русско-бурятские словари: общие лексические, терминологические и т.д. Появление бурятско-русских словарей в последующем обусловливалось дальнейшим развитием национального языка, школьного образования, переводного дела в республике и рядом других лингвистических и экстралингвистических факторов».

В целом, содержание включённых в Журнал статей соответствует нашей общей задаче: дать краткие очерки специфики, важных черт и сторон разноструктурных языков, ярких особенностей их лексического и грамматического строя, а также описать условия функционирования миноритарных языков в современном глобальном мире.А.Д.Каксин,

М. Д.Чертыкова

о стали именно русско-бурятские словари: общие лексические,

СӦС АЛНЫ

АНДРЕЙ КАКСИН & МАРИЯ ЧЕРТЫКОВА

Хайди піс пілчебіс, Сибирьде онарлап аймах тіллер тарап парғаннар. Ол тӱрк, монгол, урал, тунгус – манчьжур тіл сӧбіреленіне кірчеткен тіллер. «Сибирьде чуртапчатхан чоннарның тіллері» сӧс пірігізін анда чурттығ асхынах санның чоннарның чағынғы тустарда чіт парар оңдайлығ тіллер тіп оңарарға чарир. Че оларның аразында чӱзерлеп муң санның чоннар пар, оларның якут, бурят паза тыва тіллер. Глобализация тиліпчеткен паза пасха кӧп санның чонның тілі чоохтазығ паза хазна тілі полчатхан оңдайларда пу тіллерні, хайраллап, тилідері сидіксіністіг полча. Анзы наука паза ӱгредіг специалисттерін тың сағыссыратча.

Че, амғы туста мындағ сидіксіністерге урунза даа, пу тіллернің пай тархынын кӧп саблығ пілігчілер таныхтапчалар. Журналның пу сығарызы Сибирьдегі тіллернің лексика паза грамматика сурығларына чарыдылча. Хайзы статьяларда ідӧк тіл типологиязының сурығларына теелчеткен сурығлар пар. **Л.Н.Арбачакова**ның **«Разные миры в шорском эпосе»** статьязында шор алыптығ нымахтарның кӧзідімінде тӱрк чоннарның ибіркі чуртассар кӧріс оңдайлары ӱзӱрілче. Тӱрктернің алыптығ нымахтары, кип-чоохтары, читтерні тӧреен чир-суғларына, чонына хынарға ӱгредіп, тӧлдең тӧлге чуртап парып одырчалар. Сибирьдегі тӱрк чоны хайчыларны хачан даа улуғлааннар паза пӧзік паалааннар. Че амғы туста алыптығ нымахтарны ызар кибір чідерге чӧр. Л.Н.Арбачакованың статьязында амғы хайчылардаң пазылған мының алнында чарых кӧрбеен тексттер ӱзӱріге тартылчалар.

Туған-чағынны таныхтапчатхан сӧстер, пурунғы тӱрк пӱдістіг полып, тӱрк тіллернің тиксі тӧӧй чардығына кірчелер. **Ф.Э.Абдуллаева**, тоғызын пу темаа чарыдып, **«іче»** концепттеңер, хыдат, орыс, азербайджан паза телеут материалларын тиңнестіріп, пасча. Телеут тілінең Кемеров облазының іскеркі саринда чоохтасчалар, пу чіт париған тӱрк тіліне саналча. 2002 чылда, чонны санға алғанда, телеут тілінең 2650 кізі чоохтасча тіп таныхталған. **«Іче»** сӧстің тузазын аймах тіллерде істезіп, автор чоннарның чуртаста ниме паалапчатханнарын іле сығарча. Ол піди таныхтапча: «... телеуттар, пасха чоннарох чили, сӧбірені, родты, кланны пӧзік паалапчалар. Пірге чыылызып, кибірліг ӱлӱкӱннерні иртіргені – ол постың илбек тархынынзар айланғаны паза пір чон полчатхан пілініст тыытханы». Туған чағынны таныхтапчатхан сӧстер темазын Н**. Д. Алмадакова** паза **Э.А.Алмадаков** узаратчалар. Олар, телингит тіліндегі улаган диалектінде хоных хонған хоостыра туғаннасты таныхтапчатхан сӧстерні Ӱстӱнзархы Сибирьдегі тӱрк тіллернең тиңнестірчелер. Авторлар мындағ салтарларға килгеннерін кӧзітчелер: телингит тіліндегі улаган диалектінде хоных хонған хоостыра туғаннасты таныхтапчатхан сӧстер телингит тілінің чуй диалектіндегі сӧстернең тӧӧйлесчелер, ідӧк алтай – кізі диалектінең, алтай литература тілінең паза пасха даа тӱрк тіллерінең тӧӧй дее, пасхалалчатхан даа сарилары пар.

А.Д.Каксиннің статьязы **«О типах языков по способам выражения эвиденциальности и миративности (на материале хантыйского и**

хакасского языков)» тіп адалча. Анда эвиденциальностьты паза миративностьты көзітчеткен алынча сöстернің, частицаларның грамматика танығларының тузалары істезіге тартылчалар. Полған на тілде мындағ пааластығ сöстер эвиденциальностьты паза миративностьты кöзідерінде ööн роль толдырчалар. Кöзідімге ікі агглютинативнай тіллернің – ханты паза хакас – материаллары тартылчалар. Чарыда чоохтаза, эвиденциальностьтың паза миративностьтың семантика паза грамматика категорияларын кöзітчеткен сöстер – иділіс наклонениезінің категориялары, оларзар тартылчатхан частицалар паза полызығлығ сöстер ӱзӱрілчелер. Хакас тілінің, пасха тӱрк тіллерінің осхас, типология саринаң иң танығлығ сариларының пірсі пу кирек тузалар иділіс паза иділіс – имя формаларының системазында таныхталчатханнарында полча. Іди хакас тілінде сöс паза ӱн хоостыра таныхталчатхан оңдайлар пар, че ханты тіліндегі осхас, наклонение формалығ эвиденциалис теен ниме чоғыл. Че анда эвиденциальность паза миративность тузалығ сказуемайның пасха аймах формалары толдыра.

Л. А. Ильинаның **«К исследованию глагольной категории засвидетельствованности в самодийских языках»** тіп статьязы ідöк эвиденциальность темазына чарыдылған, че мында самодий (ненец паза селькуп) тіллерінің материалы ӱзӱрілче. Автор самодий тіллерінде ибиркіні кізі кöріс, тутхлас, чыстас, истіс хоостыра чағын алчатханын таныхтапчатхан чувственнай засвидетельствованность субкатегориязына ööн хайығ айландырча. Авторның кöрізінең, анзы пу тіллерде пурунғы иділіс засвидетельствованность категориязының иң пастағы тании полча. Л.А.Ильина пу істезілчеткен тіллерде ментально-вербальнай засвидетельствованностьтың искірігні, сағысты кöзітчеткен оппозицияларын паза иділіс граммемаларын іле сығарған. Ööнінде автор кöні паза хыйысти засвидетельствованностьтың ööн категориялығ оппозицияның тоғынчатхан пір оңдайының, кізінің сағызының / хати чооғының, граммемалары алынча кöзідіт салған.

Л. В. Озолиняның статьязы **тунгус-маньчжур тіллернің** материалында пӱдіріл парған. Анда посессивность категориязы **морфологиялығ алай ба морфосинтаксистіг бе тіп сурығ кöдірілче.** Мында авторның посессивность категориязының хозымнары полызиинаң пӱткен хадыл синтаксемаларны чарытчатхан сағызы чапсыстығ пілдірче. Тоғыс салтарлары мындағ положениелерге киріл партыр: «Поссесивность алай ба тартылыс категориязы синтаксис пӱдізінде ле – тартылыс пӱдізінде – позына орын таапча, аның ікінчі чарыдылчатхан члені тартылыс тузалығ хозымнар пастыра пастағы чарытчатхан членнең чарыдығлығ хайызығларда полча. (1-ғы, 2-чі, 3-чі сырай алай ба айланыс) тартылыс хозымнарын тузаланғаны чоохтағның пастағы членінің грамматика статузынаң пілдірілче: адалыс, адалыс – причастие, сырай местоимение – адалыс, пос алынча тур полбинчатхан тартылыс местоимениезі алай ба айланыс местоимениезі. Адалыстығ чарытхы, хайдағ даа орында турза: сырайлығ алай ба айланыстығ даа полза, тунгус – маньчжур тіллерінде элиминация итче, аннаңар чарыдылчатхан сöс сырайлығ алай ба айланыстығ грамматика формалығ поладыр. Ол сылтағлар хоостыра посессивность удаа морфология категориязы тіп саналча, че сынында ол, синтаксис пӱдістіг полчатханнаңар морфосинтаксическай категория полча».

Н. С. Уртегешевтің **«Калмактар тілі»** тіп статьязы алынча хайығ тартча. Калмактар – ол Кемеров облазында чурттығ, чіт париған чон полча. Олар хачаннаң – пуруннаң тархыннары хоостыра телеуттарнаң палғалыстығлар, че амғы туста, ööнінде,

татарларның паза орыстарның аразында чіт парирлар. Статьяның авторы калмактардаңар хысхачахти тархын хоостыра чарыдығ пирче паза амғы тустағы чуртазынаңар, пасха чағын чоннарнаң хайызығларынаңар искірче. Амғы туста калмак тілін пілчеткен кізілернің саны 20-дең аспинча. Статьяның ööн чардығында авторның амғы тустағы улуғларнаң чыған калмак тілінің материалы фонетика, грамматика, лексика саринаң ӱзӱрілче. Калмак тілі öнетін, прай саринаң істезілбеенін санға алза, пу статья тӱрк тіл науказында грамматиканың алынча пöлии полар оңдайлығ.

Б. Д. Цыреновтың **«Научная проблематика ранней бурятской переводной лексикографии»** тіп статьязында лексикография кибірлерінің сурығлары чарыдылча. Ööнінде бурят тілінің пастағы тілбестегліг сöстіктернің сидіксіністіг сурығлары кöрілчелер. Пастағы тілбестегліг бурят сöстіктері орыс лексикографиязының кибірлеріне тöстеніп, тиліг чолына сыхханнар. Аннаң андар автор ікі тілліг (тілбестегліг) лексикография наука литературазында чахсы чарыдылча тіп пасча паза чахсы пöгілген сидіксіністіг сурығларны адапча, оларның аразындалар: словниктернің пӱдізі, кöп тузалығ сöстернің тузаларын чарары, гомогеннай омонимия паза полисемия, ідöк алынча тузалығ сöстерні, конверсия пӱдістіг сöстерні, сыхчатхан паза кірчеткен сöстернің эквивалентнозын, ööн сöсті грамматика паха фонетика саринаң чарыдарын сöстік статьязына кирер сурығларны пöккені. Статья мындағ сöстернең тоозылча: «… Асхынах санның чоннарның тіллерінде пастағы килкім лексикография тоғыстары тілбестегліг сöстіктер полчалар. Андағох кирек бурят тілінде полча, хайда пастағызын орыс – бурят сöстіктері чарых кöргеннер: тиксі лексикалығ, терминніг паза аннаң даа пасхазы. Мындағ сöстіктер бурят тілін тилідеріне паза пайыдарына, школа ӱгредиине, республикадағы тілбестег киреене паза пасха даа тілнең палғалыстығ киректерге улуғ полызығ ағылғаннар».

Тиксі кöрзе, Журналға кирілген пу статьяларның пӱдістері пістің турғызылған пöгіннерібіске нандырчалар: аймах тіл сöбірелеріне кірчеткен тіллернің тööй паза пасхалалчатхан сариларын іле сығарары, оларның лексика паза грамматика саринаң тіл оңдайларын чарыдары паза оларның амғы глобализация тузында хайди чуртапчатханнарын кöзідері.

А.Д.Каксин, М.Д.Чертыкова

FROM EDITORS
ANDREY KAKSIN & MARIYA CHERTIKOVA

In the territory of Siberia tens of languages belonging to different language families are widespread: Turkic, Mongolian, Ural, Tungus-Manchurian. Under the term "languages of indigenous people of Siberia", the languages of the small groups of people that are under the threat of extinction are, as a rule, perceived. Among them are the Yakut, Buryat and Tuva languages spoken by hundreds of thousands of representatives. Preservation and development of languages under the conditions of globalization and domination of other languages as a means of communication becomes a current problem which concerns many experts in the fields of education and sciences.

However, despite problems of a modern language situation, these languages have a rich history as noted by many famous scientists. The present issue of the ***Journal of Endangered Language: Turkic Languages (JofEL)*** is devoted to various questions of lexicon and grammar of the Siberian languages. In a number of articles, also problems of linguistic typology are investigated by comparison, specifically of agglutination and inflection as the two main ways of registration and word formation. World outlook features of the Turkic people on the example of the Shor heroic legends are reflected in **Arbachakova**'s article entitled **"The different worlds in the Shor epos"**. Legends and heroic legends as genres of folklore that are passed on from father to son, cultivating kindness and love in the people and the homeland of the younger generation. The Turkic people of Siberia are storytellers - *kaychy*, always treated with "yours faithfully" and "respectfully yours". However, the described tradition is under the threat of disappearance in the present modern life. In the article, Arbachakova analyzes epic texts and also the unpublished records collected from modern Shor kaychy.

It is known that terms of relationship belong to all-Turkic words, lexicon, for this fragment of the lexical system has Old Turkic bases**. "Mother"** is devoted to a subject of terms of relationship in the example of a concept article by **Abdullaeva** and executed in comparative aspect depending on data from the Chinese, Russian, Azerbaijani and Teleut languages. The Teleut language extended in the south of the Kemerovo region is an endangered Turkic language spoken by 2650 people according to a census in 2002. Analyzing a lexeme, "mother", in diverse-structure languages, the author reveals specifics of national and world outlook values, noting that "for Teleuts, as well as for other people, and valuable the family, a sort, clan are significant. To gather and celebrate traditional holidays – no other than return to the past, sources and strengthening of national consciousness". The subject of terms of relationship is continued in the article by **Almadakova** and **Almadakov**, describing this fragment of lexicon from the point of view of the marriage relations depending on data from Ulagan dialect of Telengit language in comparison to Turkic languages of Southern Siberia. By using comparative analysis, the authors in their article revealed that the lexical layer of Ulagan dialect presented by terms of relationship on marriage finds only similarities to the Chuya dialect of Telengit language, but both similarities and distinctions about Altai-Kizhi, a dialect, in the the Altai literary language and other Turkic languages.

In **Kaksin**'s article entitled **"About types of languages on ways of expression of Evidentiality and Mirative (depending on data from the Khanty and Khakass languages)",** the most important role of special words, particles and special grammatical markers is proven in the expression of Evidentiality and Mirative. It is emphasized that in any language, these language units with the specific estimated, characterizing and epistemic charge play an irreplaceable role in expression of the specified values. In examples, material of two agglutinative languages – Khanty and Khakass is presented. More specifically – means of expression of semantic-grammatical categories of Evidentiality and Mirative, in particular – forms of category of a verbal inclination and particles gravitating to them and other syntactic words are analyzed. One of the important issues is the provision on what the Khakass language, as well as any other Turkic languages, it is possible to consider reference in the typological relation: required values are expressed by the difficult system of verbal and verbal-nominal forms. In the Khakass language there are, of course, both lexical, and intonation means, but there is no specialized verbal form which would possibly be called an inclination form like an Evidential in the Khanty language. But in it many other forms of a predicate (mostly analytical) are presented, by means of which evidence and admiration senses are always expressed.

In **Ilyina**'s article, categories of Evidentiality, but depending on data from Samoyed (Nenets and Selkup) languages is devoted **"To a research of verbal category of evidence in the Samoyed languages"**. The author pays special attention to the existence in the Samoyed languages of a subcategory of a sensual evidence with grammar opposition, indicating on visual (hearing, sense of smell, touch) perception of real situations, that is, according to the author, the main indicator of an extreme antiquity of verbal category of evidence in these languages. The languages studied in the article by Ilyina also revealed the verbal grammar and oppositions of a mental and verbal evidence specifying sources of data: message (retelling); conclusion (inference), personal memory (last experience of speaking). The grammar of opposition of personal memory / retelling as one of options of realization of the central categorial opposition of a direct / indirect evidence is especially allocated.

In **Ozolin**'s article, depending on data from **Tungus-Manchurian** languages, it is asked whether t**he status of category of a possessive is morphological or morphosyntactic**. The chain of reasoning of the author putting into the forefront functioning difficult syntax as a part of which affixes of required category only and find the relevant embodiment is interesting. Conclusions express the following provisions. "The category of a possessive or attraction finds the expression only in syntactic structure – a possessive design which the second member – defined – realizes the attributive relations with the first member – definition – by means of registration of the last possessive suffixes. Use of a possessive suffix (the personal or returnable, the 1st, 2nd or 3rd person) is defined by the grammatical status of the first member of a design: participle noun, personal pronoun, dependent possessive pronoun or reflexive pronoun. Pro-nominative definition, irrespective of the status: personal or returnable, in Tungus-Manchurian languages regularly allows elimination therefore defined acts, at first sight, as a personal or returnable grammatical form. On these bases the possessive is rather often qualified as category morphological, but actually is category morphosyntactic as is implemented only as a part of syntactic structure".

Urtegeshev's article, "**Kalmak language**", is of special interest. Kalmaks – the disappearing Turkic people in the Kemerovo region by origin are connected with Teleuts and being generally assimilated by Tatars and Russians. The author of article gives brief historical information about Kalmaks and, also, data on their modern situation and relative proximity to other people. Now the number of native speakers remained no more than 20 people. The article is constructed on basis of the phonetic, grammatical and lexical analyses of the materials collected by the author from the representatives of the senior generation. Considering that language of Kalmaks is systemically not learned, this article can apply for the status of the separate grammatical section of Turkic linguistics.

In the article by **Tsyrenov**, **"A scientific perspective of an early Buryat translated lexicography"**, the important questions connected with continuity of lexicographic traditions are taken up. Specifically, this article considers problems of the first translated dictionaries of the Buryat language. The analysis shows that the early Buryat translated lexicography, relying on practical experience of the Russian lexicography, took the first confident steps. Further, the author believes that in general the perspective of a bilingual (translated) lexicography is rather well lit in scientific literature and lists well studied problems among which the following ones are included: structure of a lexicon, differentiation of values of a poly-semantic word, homogeneous homonymy and poly-semantic, questions of inclusion of special lexicon, conversion educated words, equivalence of entrance and output words, grammatical and phonetic characteristic of heading unit, some other. The article ends with the following provisions: "… the first large lexicographic sources in the majority of national (small) languages are translated dictionaries. The same thesis is confirmed also concerning the Buryat language in which the first published dictionaries were Russian-Buryat dictionaries: the general lexical, terminological, etc. Emergence of the Buryat-Russian dictionaries in the subsequent years was caused by further development of national language, school education, translated matter in the republic and some other linguistic and extralinguistic factors".

In general, the contents of articles included in the ***Journal of Endangered Languages*****:** ***Turkic Languages (JofEL)*** correspond to our general task: to give short sketches of specifics, important lines and the parties of Turkic and Mongolian languages, bright features of their lexical and grammatical systems and, also, to describe operating conditions of minority languages in the modern global world.

A. Kaksin and M. Chertykova
Edited by Sabri Koç

YAYIMCILARDAN
ANDREY KAKSIN & MARİYA ÇERTIKOVA

(Çeviren: Könül Aliyeva)

Sibirya bölgesinde onlarca farklı dil ailesine mensup dil yayılmıştır: Ural, Türk, Moğol, Tunguz-Mançu. **"Sibirya kökenli halkların dilleri"** terimiyle, genellikle az nüfuslu halkların dilleri yok olma tehlikesi altında şeklinde algılanmaktadır. Bunlar arasında Buryat, Yakut ve Tuva gibi yüz binlerce konuşuru olan diller de vardır. Küreselleşme sürecinde dillerin korunması ve geliştirilmesi ve diğer dillerin bir iletişim aracı olarak baskınlığı, güncel bir soruna dönüşmektedir ve bu konu eğitim ve bilim alanındaki birçok bilimadamını endişelendirmektedir. Bununla birlikte, modern dil durumunun sorunlarına rağmen, bu diller birçok ünlü bilim adamının belirttiği zengin bir tarihe sahiptir.

Tehlikedeki Türk Dilleri dergisinin bu sayısı, Sibirya dillerinin çeşitli gramatikal ve leksik konularına ayrılmıştır. Bir dizi makale dilbilimsel tipolojinin sorunlarını (özellikle bir sözcük biçimini formüle etmenin iki ana yolu olarak bitişkenlik ve çekimin karşılaştırılması) araştırmaktadır.

Şor kahramanlık destanı örneğinde Türk halklarının dünyaya bakış özellikleri **L. N. Arbachakova'nın "Şor destanındaki farklı dünyalar"** başlıklı makalesinde anlatılmaktadır. Sözlü halk sanatı türleri olarak efsaneler ve kahramanlık destanları, nesilden nesile aktarılmış, büyüyen ve gelişen kuşağa ve memleketlerine ve halkına iyilik ve sevgi aşılamış durumdaydı. Sibirya'nın Türk halkları, **kayçı**lara "destan anlatıcılarına" her zaman saygı ve ihtiramla yaklaşmaktalardı. Bununla birlikte, günümüzde, hikaye anlatım geleneği yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. L. N. Arbachakova yazısında destan metinlerini ve modern Şor kayçılarından toplanan yayınlanmamış kayıtları analiz ediyor.

Bilindiği gibi, akrabalık terimleri, ortak Türk sözel katmanına bağlıdır. Bu sözel sistemin parçalarının temelinde ise Eski Türkçe kökler vardır. **F. E.Abdullayeva**'nın **"Anne"** konsepti örneğinde akrabalık terimleri konusuna adadığı makale, Çin dili, Rus dili, Azerbaycan Türkçesi ve Teleüt dillerinin materyalleri üzerinde karşılaştırmalı bir bakış açısı ile yapılmıştır. Kemerovo bölgesinin güneyinde yayılmış olan Teleüt dili, 2002 nüfus sayımına göre kaybolmakta olan Türk dilidir ve bu dili 2650 kişi konuşmaktadır. Farklı yapıda olan dillerdeki "anne" sözlerini inceleyen yazar, milli ideolojik "dünya görüşü" değerlerin özelliklerini ortaya koyarken "Teleütler için, diğer halklarda olduğu gibi, aile, aşiret ve soy da önemli ve değerlidir. Geleneksel bayramları bir araya getirmek ve kutlamak, bireyin geçmişine, kökenlerine ve ulusal özfarkındalığın güçlendirilmesine bir geri dönüş kadar önemli değildir.

Akrabalık terimleri konusu **N. D. Almadakova** ve **E. A. Almadakov**'un yazısıyla devam ediyor. Telengit dilinin Ulagan değişkesindeki evlilik ilişkilerine ilişkin söz varlığı malzemelerini, Güney Sibirya Türk dilleri ile kıyaslamalı ve karşılaştırılmalı bakış açısıyla incelemişlerdir. Karşılaştırmalı analiz yapan makale yazarları evlilik ilişkilerine dair terimleri örneği verilen Ulagan diyalektinin leksik katmanı tarafından sunulan araştırma sonucunda Telengit dilinin Çui değişkesi ile benzerlikleri ortaya koymaktadır. Ama Altay-Kiji lehçesi, Altay edebi dil ve diğer Türk dilleri ile hem benzerlik hem de farklılıklar gösterir.

A. D. Kaksin'nın makalesi **Hantıy ve Hakas dillerinin malzemesi üzerinde "kanıtsallık (evidentialit), zihinsel şaşkınlık ve hazırlıksızlık (mirative)"** ifade biçimlere göre dil türleri adındadır. Özel sözcüklerin, edatların (ilgeçlerin) ve özel dil imleyicilerinin; kanıtsallık, zihinsel şaşkınlık ve hazırlıksızlığın ifadesinde en önemli rolü üstlenir. Herhangi bir dilde, belirli bir değerlendirmeye sahip, karakterize ve epistemik yüke sahip bu dil birimlerinin, belirtilen değerleri ifade etmede vazgeçilmez bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Örneklerde iki eklemeli dil kaynağı, Hanti ve Hakasça olarak sunulmuştur. Anlamsal-dilbilimsel kategorilerdeki kanıtsallık, zihinsel şaşkınlık ve hazırlıksızlık özellikle fiil kipleri kategorisinin biçimleri ve onlara yönelen (kayan) edatlar ve başka yardımcı kelimeler daha somut bir ifadeyle analiz edilir. Önemli olanlardan biri, Hakas dilinin diğer Türk dilleri gibi tipolojik olarak bir standart olarak düşünülebilmesidir. Aranan değerler, sözel ve ad eylem biçimlerin karmaşık bir sistemi ile ifade edilir. Hakas dilinde, elbette hem sözcüksel hem de tonlama araçları vardır, fakat bir özel fiil kipi olarak adlandırılabilecek özel bir fiil biçimi yoktur (Hantıy dilindeki kanıtsallık gibi). Ancak diğer bir taraftan daha çok yüklemin diğer formlarını kendinde (çoğunlukla analitik olanlar) bulundurur ve bunun yardımıyla, kanıt (evidence) ve hayranlık (admiration) anlamları her zaman ifade edilir.

Bir makalede ise **kanıtsallık kategorisi, Samoyed (Nenets ve Selkup) dilleri malzemesi üzerinde, L. A. Ilina** tarafından kaleme alınmıştır. Makalede **"Samoyed dillerinde kanıtsallığın sözel kategori araştırması"** konusunu işlenmiştir. Yazar, Samoyed dillerinin varlığındaki antik fiil kategorisi teşkil eden deliller ana göstergesine göre, gerçek durum, görsel olan/görsel olmayan (işitme, koku, dokunma) algıyı belirten, tensel teşkil eden deliller gramerle aykırılıkta alt kategorilerine özel önem veriyor. İncelenen dillerde L. A. Ilyin, sözel dil bilgisini ve bilgi kaynaklarını gösteren zihinsel sözel değerlendirmenin karşıtlıklarını tanımlamıştır: bir mesaj, yeniden ifade etme, sonuç (çıkarım), kişisel hafıza (konuşmacının deneyimi). Gramer karşıtlığına, doğrudan/dolaylı kanıtların merkezi kategorik muhalefetinin uygulanmasına yönelik seçeneklerden biri olarak kişisel hafızaya, yeniden anlatmaya özel bir vurgu yapılır.

Larisa V. Ozolina'nın makalesinde, **Tunguz-Mançu dil malzemesi üzerinde, iyelik kategorisinin statüsü** konusu sorgulanıyor: biçimbilgisel (morfolojik) veya biçimbilgisel-sözdizimsel (morfosentaktik).

Yazarın, sadece gerekli kategorinin bir parçası olan ekleri ve ilgili biçimlenmeyi bulabilen bir parçası olarak ön plana çıkan zor söz dizimini ortaya koyan akıl yürütme zinciri ilginçtir. Sonuçlar aşağıdaki yargılarda ortaya konulmuştur.

Bir iyelik ya da çekicilik kategorisi, ifadesini sadece sözdizimsel yapıda bulur. İkinci üyenin tanımladığı ilk üye-tanım ile ilintili ilişkilerini, son iyelik eklerinin tescili yoluyla gerçekleştirir.

İyelik eki kullanımı (kişi veya dönüşümlü, 1., 2. veya 3. şahıs) yapının birinci üyesinin dilbilgisel konumuyla belirlenir: özel isimler, sıfatı-fiil, kişi zamiri, bağımlı iyelik zamirleri ya da dönüşümlü zamirler.

Konumundan bağımsız olarak Tunguz-Mançu dillerindeki kişisel ya da geri dönüşlü statüleri düzenli olarak elemeye, dolayısıyla ilk bakışta kişisel ya da dönüşümlü dilbilgisel biçim olarak tanımlanmış eylemlere izin verir.

Bu temellere göre iyeliklik yeterince sık sık şekil bilgisinin kategorisi olarak nitelendiriliyor. Ama aslında morfosentaktik (şekil-sözdizimsel) bir kategoridir, çünkü sözdizimsel yapının içinde uygulanır.

N. C. Urtegeşev'in **"Kalmak dili"** makalesi özel ilgi çekiyor. Kemerovo bölgesinde kaybolmakta (yok olmak üzere) olan Kalmaki halkının, kökenleri Teleütlerle ilişkilidir ve genellikle Tatarlar ve Ruslar tarafınan asimile edilmişlerir. Makalenin yazarı, Kalmaklar hakkında kısa bir tarihsel bilgilendirmenin yanı sıra, şimdiki durumlarıyla ve diğer halklarla yakınlıkları hakkında da bilgi veriyor. Şu anda, bu dili konuşanların sayısı 20'den fazla değildir.

Makale, yazar tarafından kendinden önceki nesil temsilcilerinden toplanan malzemenin ses bilgisi, dilbilgisi, söz bilgisi incelemesine dayanmaktadır. Kalmakların dili üzerinde düzenli biçimde çalışılmadığı göz önüne alındığında, bu makale Türk dilbilimi içinde ayrı bir gramer bölümü olarak değerlenirilebilir.

Ayrıca yazar, genel olarak, iki dilli (tercüme edilmiş) sözlükbilimin perspektifinin bilimsel literatürde oldukça iyi bir şekilde aydınlatıldığına ve aralarında iyi çalışılmış problemleri listelediğine inanmaktadır: Bir sözlüğün yapısı, çok-anlamlı bir sözcüğün değerlerinin farklılaşması, homojen eşadlılık ve çoklu-anlamsal özel sözlüğün eklenmesi, dönüşümlü sözcükler, giriş ve çıkış kelimelerinin eşdeğerliği, yönerge biriminin dilbilgisel ve fonetik özellikleri vd. vardır.

Babasan D. Tsirenov'un **"Erken Buryat çeviri sözlük biliminin bilimsel problemi"** başlıklı makalesinde, sözlük biliminin geleneklerin sürekliliği ile ilgili önemli konular vurgulanmaktadır. Bu makalede özellikle Buryat dilinin ilk çeviri sözlüklerinin sorunları ele alınır. İnceleme, Rusça söz varlığının uygulama deneyimine temellenen erken Buryat çeviri sözlüğünün ilk emin adımlarını attığını gösteriyor. Bundan başka, yazar, genel olarak, iki dilli (çevrilmiş) sözlükbilimin perspektifinin bilimsel yazında oldukça iyi bir şekilde aydınlatıldığına ve üzerinde çok çalışılan problemleri listelediğine inanmaktadır. Bunlar arasında bir sözlüğün yapısı, çok anlamlı bir sözcüğün değerlerinin farklılaşması, homojen homonim ve çoklu anlambilim, özel sözlüğe eklenme sorunları, dönüşümlü sözcükler, giriş ve çıkış kelimelerinin eşdeğerliği, başlık biriminin dilbilgisi ve fonetik özellikleri vd. vardır.

Ayrıca, yazar, genel olarak iki dilli (çevrilmiş) sözlükbilimin perspektifinin bilimsel yazında oldukça iyi bir şekilde aydınlatıldığına ve üzerinde çok çalışılan problemleri listelediğine inanmaktadır. Bunlar arasında bir sözlüğün yapısı, çokanlamlı bir sözcüğün değerlerinin farklılaşması, türdeş sesteş ve çok anlamlı özel sözlüğe eklenme sorunları, 'dönüşümlü sözcükler', giriş ve çıkış kelimelerinin eş değerliği, başlık biriminin dil bilgisisel ve fonetik özellikleri vd. vardır.

Makale aşağıdaki kanılarla tamamlanır "... çoğu milli (küçük) dillerde ilk büyük sözcük bilgisi kaynakları çeviri sözlükleridir. Aynı tez Buryat dili ile ilgili olarak doğrulanmaktadır. İlk basılan sözlükler Rus-Buryat sözlükler olmuştur: genel ve terminolojik kelimeler vb. Buryatça-Rusça sözlüklerin ortaya çıkması sonraki milli dilin, okul eğitiminin, ülkedeki terüme işinin ve diğer dil ve ekstralingistik faktörlerin daha da geliştirilmesi nedeniyle oldu.

Türk ve Moğol dillerinin özellikleri hakkında kısa bilgi vermek, Türk ve Moğol dillerinin önemli taraflarını, onların leksik ve dilbilgisi düzeninin parlak özelliklerini, aynı zamanda da Modern

küresel dünyada azınlık dillerin bulunduğu koşulları tasvir etmek vb. dergide yer alan makalelerin içeriği ve genel olarak ortak sorunlarımızdır.

А. Д. Каксин, М. Д.Чертыкова

Çeviri kontrol: İbrahim İpek